

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1948

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΕΠΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

Κατά την τελευταίαν ἐκάστου ἔτους τακτικὴν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας μετὰ τὴν λογοδοσίαν περὶ τῶν πεπραγμένων ἀπονέμονται τὰ βραβεῖα καὶ τὰ μετάλλια, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Πρόεδρος εἶπη λόγον εἰς ὄν, κατὰ τὰ θέσμια αὐτῆς, πραγματεύεται εὐλήπτως θέμα τῆς εἰδικότητός του.

Προτοῦ λοιπὸν φθάσῃ ἡ πανηγυρικὴ στιγμή τῶν βραβείων, ἡ φιλόμουσος ὀμήγυρις θὰ ἔχῃ νὰ ἀκούσῃ λόγον περὶ θέματος νομικοῦ.

Ἡ νομικὴ ἐπιστήμη, ἐὰν τὴν ἐκλάβωμεν ὡς λογικὴν ἀπλῶς ἀνάλυσιν σκέψεων, τὰς ὁποίας ἄλλος, ὁ νομοθέτης, ἐσκέφθη, θὰ ἦτο πράγματι ἄχαρις καὶ ζήτημα εἶναι ἂν θὰ ἠδύνατο κἂν νὰ χαρακτηρισθῇ ἐπιστήμη. Ἄλλ' ἐὰν τὴν θεωρήσωμεν, ὡς ἐμπρέπει, ὡς «τὴν γνῶσιν τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων», ἡ περιοχὴ αὐτῆς εἶναι ἀπέραντος.

Ἐκ τῶν στοιχείων, ἐφ' ὧν θεμελιοῦται ἐκάστοτε ἡ ἔννομος τάξις, ἄλλα μὲν ἔχουν πάγιον καὶ ἀφθάρτον χαρακτῆρα, ὅπως εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου καὶ ἡ μέθοδος τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ, ἄλλα δὲ πεπερασμένον.

Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀνήκει τὸ παραδεδομένον ἐκάστοτε δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ροῇ τῆς ἱστορίας ἐπακολουθεῖ εἰς τὸ προηγούμενον καί, ἐν τῇ διηνεκεῖ προσπαθεῖα πρὸς βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης τύχης, προετοιμάζει τὴν θέσπισιν νέου, τὴν θέσιν νέων νόμων.

Εἰς καμμίαν στιγμήν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς δὲν εὐρίσκεται ὁ νομοθέτης πρὸ κενοῦ, οὐδέποτε ἔχει ἐνώπιον αὐτοῦ χάρτην ἄγραφον, *tabula rasa*. Κάθε παραδεδομένον δίκαιον ἀπαρτίζει κρίκον τῆς μακρᾶς ἀλύσεως, ἥτις

διὰ μέσου τοῦ ἀτέρμονος χρόνου δένει τοὺς ἀνθρώπους εἰς κοινωνικὴν συνεργασίαν συνεχῆ, καὶ ὡς τοιοῦτον εἶναι ἐπιδεκτικὸν αὐτοτελοῦς ἐρεύνης καὶ ἐκτιμήσεως, ἀναγκαίας ἰδίᾳ ὅταν τὸ παρωχημένον δίκαιον ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν, ἐξ ἧς ἀπορρέει τὸ παρόν.

Τοιοῦτον χαρακτηῖρα φέρει κάθε δίκαιον ἐγγύτατα ἰστάμενον πρὸς κεκινημένας ἐποχάς, οἷα ὑπῆρξε παρ' ἡμῖν κατ' ἐξοχὴν ἡ περίοδος, καθ' ἣν ἀποσπασθὲν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ μικρὸν αὐτοῦ τμήμα ἀπὸ τὴν τουρκικὴν ἐπικράτειαν, συνεκροτήθη εἰς ἀνεξάρτητον πολιτείαν.

Εὐρέθη τότε ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης πρὸ παραδεδομένου δικαίου, ὅπερ ἀπετέλει χάος ἀδιεξίτητον ἐξ ἐπόψεως καὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ καὶ τῆς δικαστικῆς ὀργανώσεως.

Καὶ ὡς προσωρινὴν μὲν νομοθεσίαν ὥρισε τὸ Βυζαντινὸν δίκαιον καὶ τὸν Γαλλικὸν ἐμπορικὸν κώδικα, ὡς πρὸς δὲ τὰ ὄργανα ἀπονομῆς δικαιοσύνης, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ νομοθεσία σχεδὸν δὲν ἔχει λόγον ὑπάρξεως, ἐπηγγέλθη τὴν ἄμεσον σύστασιν δικαστηρίων.

Ἄλλὰ δικαστήρια δὲν κατωρθώθη νὰ ἰδρυθοῦν κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ ἔτη ἐξαιρέσει τινῶν βραχυβίων καὶ τοῦ ἐμποροδικείου Σύρου, ὁ δὲ κόσμος μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας καὶ τῆς ἀνομίας ἐδίψα δικαιοσύνην. Ὅλοι αἱ πραγματικαὶ ἢ ὑποτιθέμεναι ἀδικίαι ἐκ τῆς τουρκικῆς περιόδου καὶ ὅλαι αἱ συναλλακτικαὶ διαφοραὶ καὶ αἱ ταραχαὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου αἱ συμφυεῖς πρὸς ἐπαναστατημένην ἐποχὴν συνεκέντρωναν αἰτήσεις καὶ ἀγωγὰς ἐνώπιον τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν, τῶν διαρκῶς μετακινουμένων, οἷαι ἦσαν τὸ Βουλευτικόν, τὸ Ἐκτελεστικόν καὶ τὰ ἑπτὰ Μινιστέρια. Διὰ νὰ μὴ ἔβγουν, ὅπως ἔλεγαν, ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῶν δικαιωμάτων των λόγῳ τῶν θεσπισμένου εἰς τὰ Συντάγματα χωρισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν, παρέπεμπαν αἱ ἀρχαὶ αὗται τὰς διαφορὰς πρὸς κρίσιν εἰς ἐπάρχους, δημογέροντας, συχνότατα δὲ συνεβούλευαν ἐκουσίαν διαιτησίαν.

Ὅλοι οἱ αὐτοσχέδιοι αὐτοὶ κριταί, ὁσάκις ὑπεβάλλοντο πράγματι οἱ διαφερόμενοι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν των, προσεπάθουν νὰ δικάσουν κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἀνεζήτουν εἰς τὸν οἰκεῖον ἤδη Ἀρμενόπουλον κατὰ τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν δημοτικὴν τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ. Βασιλικά ἢ ἄλλα βοηθήματα δὲν ὑπῆρχαν, ὁ δὲ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης Ἰωάννης Θεοτόκης τὸ 1824 εἰς μάτην ζητεῖ ἀπὸ τὸ Λονδίνον «τὰ ἀναγκαϊότερα συγγράμματα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ὑπουργείου τούτου» καὶ εἰς μάτην ἐρευνᾷ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου διὰ νὰ ἀνεύρη Σῶμα τῶν Βασιλικῶν.

Τοιαύτην παντελή ἔλλειψιν δικαστικῆς ὀργανώσεως εὗρηκεν ὁ Καποδίστριας ὅταν ἀπεβιβάσθη τὴν 12^{ην} Ἰανουαρίου 1828 εἰς Αἴγινα, προσωρινὴν ἔδραν τῆς Κυβερνήσεως, ὅπου εἶχαν μετακινηθῆ ἡ Βουλὴ καὶ ἡ ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ πρὸ τετραμήνου ἐκ Ναυπλίου ἕνεκα τῶν αὐτόθι ἐμφυλίων ταραχῶν.

Ἦδη ἐν Γενεύῃ εὕρισκόμενος ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1827, ὅτε εἶχεν ἐκλεγῆ Κυβερνήτης ἐπὶ ἑπταετίαν, ἤσχολεῖτο μὲ παντοῖα ζητήματα ἐπειγόντα, ἰδίᾳ δὲ μὲ τὴν δικαστικὴν συγκρότησιν τῆς χώρας.

Πρὸς τὸν φίλον του Verniet ἐν Γενεύῃ ἀποτείνεται διὰ τὰ ζητήση βοηθήματα ὑποδεικνύων ὡς καταλληλότερα τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς γαλλικοὺς κώδικας «ποὺ εἶνε εἰς θέσιν νὰ μᾶς φωτίσουν καλλίτερα». Ταξιδεύων δὲ εἰς τὴν πατρίδα γράφει ἀπὸ τὴν Ἀγκῶνα πρὸς τὸν Ἀριστείδην Μωραΐτινην, νεαρὸν νομικόν, γόνον εὐπόρου οἰκογενείας τῆς ἐν Τεργέστῃ ἑλληνικῆς παροικίας, νὰ κατέλθῃ εἰς Ἑλλάδα χωρὶς νὰ ἀναμένῃ μισθόν.

Καὶ δέκα μόλις ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Αἴγινη ἄφιξίν του προσκαλεῖ τὸν ἀδελφόν του Βιᾶρον νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὴν Κέρκυραν καὶ νὰ φέρῃ καὶ ἄλλα κατάλληλα πρόσωπα, διότι, λέγει, ἔχομεν τρομερὰν ἔλλειψιν νομικῶν. Πράγματι δὲ ἔρχεται οὗτος κατὰ μῆνα Μάρτιον ὁμοῦ μὲ τὸν Ἰωάννην Γενατᾶν. Ἀμφότεροι, μέλη τῆς ποτὲ Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἦσαν ἐκ τῶν ἀρίστων δικηγόρων τῆς Κερκύρας σπουδάσαντες μαζὶ μὲ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παβίας. Καὶ ὁ μὲν Γενατᾶς ἐχρημάτισεν ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης μέχρι τέλους Ἰουλίου 1831, ἦτοι ἕως δύο μῆνας πρὸ τοῦ φόνου τοῦ Κυβερνήτου, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Σικελιανοῦ, ὁ δὲ Βιᾶρος ἤσκησε διάφορα ἀξιώματα, ἐχρημάτισε δὲ καὶ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ἐπὶ τρίμηνον ὡς ἀναπληρωτῆς τοῦ Γενατᾶ ἀπελθόντος ἐπ' ἀδείᾳ.

Ἡ Ἐπιτροπὴ, ἥτις εὐθὺς μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Κερκυραίων νομικῶν συνεστήθη πρὸς σύνταξιν σχεδίων, ἀποτελεσθεῖσα ἀπὸ τὸν Γρηγόριον Σουτσον καὶ Χριστόδουλον Κλωνάρην ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Γενατᾶ, δὲν ἐπροχώρει ταχέως εἰς τὸ ἔργον τῆς.

Ὅθεν ὁ Κυβερνήτης πλέων πρὸς τὴν Μονεμβασίαν πρὸς παραλαβὴν τοῦ φρουρίου τὸν Ἰούνιον τοῦ 1828 ἀποστέλλει πρὸς τὸν Βιᾶρον «μελέτην τοῦ κ. Μωραΐτινη, ἥτις, λέγει, ἕνεκα τῆς βραχύτητος καὶ σαφηνείας εἴμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ», προσθέτει δὲ ὅτι ἅμα τῇ ἐκδόσει τοῦ Ὄργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων πρέπει νὰ γίνουσι δύο ἐγκύκλιοι πρὸς τὰ Δικαστήρια. Διὰ τῆς μιᾶς θὰ δηλοῦται ποῖοι εἶναι οἱ Νόμοι περὶ Ποινῶν, εἰς τὴν

ἄλλην ποῖος εἶναι ὁ Πολιτικός Κώδιξ, εἰς τὸν ὁποῖον θέλουν προσφεύγει οἱ δικασταί.

Εὐκόλον εἶναι νὰ μαντεύσῃ τις ὅτι αἱ δύο αὐταὶ ἐγκύκλιοι, ἃς ἐζήτηε ὁ Καποδίστριας, ἀπετέλεσαν τὸ συμπληρωτικὸν ἄρθρον 38 τοῦ Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων τῆς 15 Δεκεμβρίου 1828, τὸ ὑποδεικνύον ὡς πολιτικὸν μὲν νόμον τὸν Ἄρμενόπουλον, ὡς ποινικὸν δὲ τὸ Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν καὶ τὴν ἐπιείκειαν.

Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ ἄρθρου 38, ἣτις τόσας ἐγέννησεν ἔπειτα συζητήσεις, ὀφείλεται λοιπὸν εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Καποδίστριαν, διότι ἡ ἐπιστολή του ἐκείνη, ἄγνωστος εἰς τὴν νομικὴν φιλολογίαν, ἐπειδὴ δὲν περιέχεται εἰς τὴν τετράτομον συλλογὴν τῶν ἐπιστολῶν του, ἐγράφη ἐν πλῶ πρὸ τῆς Μονεμβασίας, ὅτε συνωδεύετο μόνον ἀπὸ τὸν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας Σπυρίδωνα Τρικούπην, δηλαδὴ οὐχὶ ἀπὸ νομικόν, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ ὑποβάλλῃ αὐτὴν τὴν ιδέαν¹.

Ὁ Καποδίστριας ποῦ εἶχε σπουδάσει ἰατρικὴν, δὲν ἦτο ἄμοιρος νομικῆς μαθήσεως. Εἶχε διατελέσει, νεώτατος ἤδη, γραμματεὺς τῆς Ἰονίου πολιτείας, ὕστερον δὲ ἡ λαμπρὰ αὐτοῦ σταδιοδρομία εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην μὲ τὰ ἀλλεπάλληλα διεθνή συνέδρια, ὅπου ἐπρωτοστάτησεν ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας συντελέσας εἰς εἰρήνευσιν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ εἰς προαγωγὴν μεγάλων κρατῶν, κατέστησεν αὐτὸν δεινὸν χειριστὴν τοῦ δημοσίου καὶ ἰδίᾳ τοῦ διεθνοῦς δικαίου. Ἀπ' αὐτῆς δὲ τῆς ἐπόψεως ἡ ἐκλογή του ὡς Κυβερνήτου ὑπῆρξεν εὐτύχημα μέγα, διότι κανεὶς ἄλλος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ τὰς περιφήμους διακοινώσεις του πρὸς τοὺς ἀντιπρέσβεις καὶ πρὸς τὰς Δυνάμεις τὸ ὀροθετικὸν ζήτημα, ἐξ οὗ ἐκινδύνευσεν τότε ἡ Ἑλλάς νὰ περιορισθῇ εἰς τὸν Μαλιακὸν κόλπον, εἰς μίαν δὲ στιγμὴν καὶ εἰς αὐτὴν μόνον τὴν Πελοπόννησον.

Ἄλλὰ καὶ μὲ τὴν δικαστικὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον ἔφευρον αὐτὸν εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν ἢ ὑπουργία του, ὅταν ἐξεπονεῖτο εἰς τὴν Βεσσαραβίαν, πρόσφατον Ρωσικὴν ἐπαρχίαν, ἀστικός κώδιξ. Τὰς ἐργασίας ἐπώπτευσεν ὁ Καποδίστριας, τὸ δὲ σχέδιον² συνέταξεν ἄλλος Ἕλληνας, ὁ Πέτρος Μανέγας ἀπὸ τὴν Ἄρταν, διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων, συστηθεὶς πρὸς τὸν Καποδίστριαν κατὰ τὸ συνέδριον ἤδη τῆς Βιέννης ὑπὸ τοῦ Οὐγγροβλαχίας καὶ πρῶτον Ἄρτης Μητροπολίτου Ἰγνατίου. Καὶ ὁ Καποδίστριας πάλιν εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις παρουσιάζων τὸν κώδικα τοῦτον πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὸν τσάρον Ἀλέξανδρον διαρκούντος τοῦ συνεδρίου τοῦ Troppau τῷ 1820, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του εἰς ἀτε-

λείας τῶν κεφαλαίων περί ἐπιτροπείας καὶ κηδεμονίας, περί τῶν λόγων διαζυγίου καὶ περί ἄλλων θεμάτων.

Τὸ καθαρῶς νομοτεχνικὸν ἔργον τῶν νομικῶν τοῦ Καποδίστρια ὑπολείπεται βεβαίως κατὰ πολὺ τοῦ τῆς ὑστέρας περιόδου. Ἄλλὰ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν σύμπτωσιν ὅτι τῆς βαυαρικῆς ἀποστολῆς μετεῖχεν ὁ Γεώργιος Maurer, ὃχι ἀπλῶς ὑπερέχων τοῦ Γενατᾶ καὶ τοῦ Βιάρου, ἀλλὰ ἀποτελῶν ἐν τῷ νομοτεχνικῷ πεδίῳ ἐπιστημονικὴν δύναμιν, πρὸς ἣν ὀλίγοι τότε ἐν Εὐρώπῃ ἠδύναντο νὰ ἀναμετρηθῶσιν.

Ἐν τοσοῦτῳ τὸ δικαστικὸν ἔργον τῆς Καποδιστριακῆς περιόδου παρουσιάζει ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ἀπὸ πολλῶν ἐπόψεων, καὶ δὴ μεῖζον ἢ ἡ ἐπομένη περίοδος.

Ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς δημιουργίαν εὐνομουμένης πολιτείας, διότι ἄνευ δικαστηρίων, ἔλεγεν ὁ Κυβερνήτης, εἶναι ἀδύνατον οἱ Ἕλληνες νὰ αἰσθανθοῦν ὅτι οἱ νόμοι ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα, βῆμα ὅμως δυσχερέστατον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐρειπίων καὶ τοῦ συνεχιζομένου πολέμου. Τὸ πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου, δι' οὗ ἐτίθεντο αἱ βάσεις τῆς εἰρηνεύσεως, ὑπεγράφη μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Καποδίστρια, ὅταν δὲ οὗτος ἀνέλαβε τὰ ἡνία τῆς Κυβερνήσεως, ὁ Ἰβραήμ ἔσφαζε καὶ ἐρήμωνε τὴν Πελοπόννησον, καὶ ὅταν ἔσπευδαν εἰς τὴν Αἴγιναν εἰς σύνταξιν κωδίκων, κατέπλεε νέος στόλος τῆς Αἰγύπτου, ὁ ὕστερον καταναυμαχηθεὶς εἰς τὸ Ναυαρίνον. Ἡ Στερεὰ Ἑλλάς εἶχεν ὑποκύψει, ἡ δὲ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Κιουταχῆ δύο μῆνας μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Καποδίστρια. Δυστυχία ἀφάνταστος ἀπὸ τὴν δῆωσιν καὶ τὴν συστηματικὴν καταστροφὴν ἐκράτει παντοῦ, ἦν τόσῳ παραστατικῶς περιγράφει ὁ Κυβερνήτης μετὰ τὸ ταξίδιον πού ἐπεχείρησεν εἰς τὴν μικρὰν ἐλευθέραν λωρίδα τῆς Πελοποννήσου, πόροι δὲν ὑπάρχουν, χιλιάδες αἰχμαλώτων ἀπάγονται εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐφ' ὅσον δὲν πωλοῦνται εἰς ἑλληνικὰ κέντρα τοῦ δουλεμπορίου.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλη δυσχέρεια ὑπῆρχεν. Εἶχαν οἱ νομικοὶ νὰ λύσουν τότε ζητήματα βασικὰ ἀπαντῶντα εἰς κάθε εἰσαγωγὴν γενικῆς νομοθεσίας, μάλιστα εἰς πρωτοσύστατον πολιτείαν· εἶχαν ἐπὶ πλεον νὰ ἀντιμετωπίσουν προβλήματα μεγάλης κοινωνικῆς σημασίας, ἀπὸ ἐκεῖνα πού πάντοτε ἐμφανίζονται εἰς καταστροφικὰς στιγμὰς, προβλήματα ἄγνωστα εἰς τὴν βαυαρικὴν περίοδον, διότι ἡ ἐλύθησαν ἐν τῷ μεταξύ κατὰ τινὰ τρόπον ἢ ἐτάφησαν διὰ τοῦ χρόνου.

Ἡ κίνησις αὕτη τῆς ἀνασυγκροτουμένης κοινωνικῆς ζωῆς δὲν φαίνε-

ται, ως εικός, από τὰ ψηφίσματα καὶ τοὺς νόμους ποὺ εἶναι δημοσιευμένα εἰς τὴν Γενικὴν Ἐφημερίδα, ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ τὰς πολυαρίθμους ἐπιστολάς τοῦ Καποδίστρια.

Εἶναι εὐτύχημα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου καὶ ἐν γένει διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνασυγκροτηθέντος ἔθνους ὅτι εἰς τὸ Ἑπουργεῖον Δικαιοσύνης εἶχαν διασωθῆ καὶ τώρα φυλάσσονται, ὡς μὴ ὄφελον, εἰς ἐν ὑπόγειον, ὅπου λειτουργοῦν ὅσον εἶναι δυνατὸν εἰς ὑπόγειον, εἰς τὰ κάτωθεν ἡμῶν εὐρισκόμενα Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, δέκα τόμοι, σχεδὸν ἀνεξερευνήτοι, ἐγγράφων τῆς τότε Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης, τῶν μὲν εἰσερχομένων ἐν περιλήψει, τῶν δὲ ἐξερχομένων ἐν πρωτοτύπῳ μὲ τὴν ὑπογραφήν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦ Κυβερνήτου, διότι ὅλα τὰ ζητήματα ποὺ φθάνουν εἰς τὰ Ἑπουργεῖα φέρονται εἰς γνώσιν του κατὰ τὸ ἀσφυκτικῶς συγκεντρωτικὸν σύστημα τῆς τότε διοικήσεως καὶ ἀποφασίζονται ὑπ' αὐτοῦ. Εἰς τοὺς τόμους εὐρηναὶ ἐπὶ πλέον παρεντεθειμένα διάφοροι ἐκθέσεις τρίτων προσώπων ὡς καὶ σχέδια νόμων ἐπὶ ποικίλων θεμάτων, ἐξ ὧν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον προέρχονται ἴσως ἀπὸ τὸν Πάλμαν.

Ἡ πληθώρα τῶν ἐγγράφων ἀντιπροσωπεύεται κατὰ μέγα μέρος ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ ἀλληλογραφίαν τοῦ Ἑπουργείου καὶ τῶν Δικαστηρίων, ἅτινα, πρωτοσύστατα ὅπως ἦσαν, ὑπέβαλλον ἐρωτήσεις ἐπὶ νομικῶν ζητημάτων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ ἀπαντήσεις εἰς παραπονομένους πολίτας.

Καταπληκτικὴ εἶναι ἡ λεπτομέρεια, ἡ λεπτολογία, φθάνουσα μέχρι σχολαστικότητος πολλάκις, ἀλλὰ καὶ ἡ ταχύτης, μεθ' ἧς ἐνεργεῖ ὁ Ἑπουργὸς Γενατᾶς, γνωστός ἤδη ἀπὸ τὴν μαρτυρίαν τοῦ τότε γραφέως Νικολάου Δραγούμη ὡς πολυγραφώτατος, ἀρεσκόμενος εἰς ὑψηλὴν φρασιολογίαν καὶ πομπῶδες ὕφος. Εἶναι σχοινοτενής, διότι παραθέτει ὀλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν σκέψεών του ὑπὸ τύπον ἐρωταποκρίσεων πρὸς ἑαυτὸν οἰοεὶ σκεπτόμενος διὰ τῆς γραφίδος. Εἰς πᾶν εἰσερχόμενον ἔγγραφον θὰ σημειωθῆ ἀπάντησις καὶ ὅταν ἀκόμη εἶναι περιττὴ ἢ δὲν πρόκειται νὰ ἀνακοινωθῆ ὅπως γράφεται. Οὕτως ἐπὶ ἐγγράφου Εἰρηνοδίκου ἀγγέλλοντος θάνατόν τινος ἐκ κεραυνοῦ σημειοῦται: «Ὁ Θεὸς νὰ τὸν συγχωρήσῃ, οὐδεμία ἀπάντησις». Καὶ ἐπὶ αἰτήσεως τοῦ γάλλου ἀντιπρέσβευος αἰτοῦντος ὅπως ἀποζημιωθῆ γάλλος ὑπήκοος ὑποστὰς πειρατείαν ἀπὸ Καρπάθιον, σημειοῦται: «Ἄς τὰ ζητήσῃ τοῦ Σουλτάνου ποὺ κυριεῦει τὴν Σκάρπαθον. Παράδοξον αἶτημα! Ἐνῶ τὴν ἀφαίρεσαν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικράτειαν, τώρα ἐπικαλοῦνται τὴν δύναμίν της».

Ἡ πυκνότης τῆς ἀλληλογραφίας πρὸς τὰ Δικαστήρια ἐξηγεῖται ἐκ

τοῦ ὅτι πολιτικά ὑποθέσεις ὅπωςδῆποτε κριθεῖσαι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἤτοι ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1821, δὲν ἐλογίζοντο φέρουσαι ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ δεδικασμένον, καὶ τοῦτο κατ' ἀνάλογον ἐφαρμογὴν ψηφίσματος τῆς ἐν Τροιζήνι Συνελεύσεως περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀποφάσεων τοῦ καταργηθέντος Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου. Ἐξηγεῖται ἀκόμη ἐκ τοῦ ὅτι, ἕως οὗτου ἰδρῦθη τῷ 1830 Ἀκυρωτικόν, ἡ Κυβέρνησις διεξεδίκει τὸ δικαίωμα τῆς ἀναιρέσεως ἀποφάσεων τοῦ Ἐφετείου, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἀποφάσεων προφανῶς, ὡς ἔλεγε, παρανόμων.

Κατὰ τὰ λοιπὰ διακηρύσσεται μὲν εἰς τὰ ἔγγραφα ἡ ἀνεξαρτησία τῶν δικαστηρίων δυνάμει τῆς ἀρχῆς τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν, ἀλλ' αὕτη ἐκάμπτετο κυρίως διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐκτάκτων δικαστηρίων καὶ ἐπιτροπῶν παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Συντάγματος Τροιζήνος. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅπερ, ὡς γνωστόν, ἐπροκάλεσε τὴν πρώτην σφοδρὰν ἀντίδρασιν, δὲν ἦτο ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ σύστημα, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ 1830 εἶχε καταλήξει ὁ Καποδίστριας, λατρεύων μὲν τὸν νόμον καὶ ἐπιδιώκων τὴν διὰ νέων θεσμῶν ἀνύψωσιν τῶν πενεστέρων τάξεων καὶ ἀνακούφισιν τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἀνέργων, ὅπως καὶ τὴν ἀνάλογον περιστολὴν τῶν ἐκ τοῦ παρελθόντος προνομίων, ἀποκρούων ὅμως ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν παραδοχὴν Συντάγματος. Ἐφρόνει ὅτι πρῶτον ἔπρεπε νὰ ἐμπεδωθῇ διὰ τῶν δικαστηρίων ἡ τάξις, νὰ ἀποκατασταθοῦν ὅλοι οἱ ἀκτήμονες, νὰ διαδοθῇ ἡ στοιχειώδης παιδεία καὶ νὰ εἰσαχθῇ τεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις, καὶ ἔπειτα νὰ ἔλθουν αἱ πολιτικαὶ ἐλευθερίαι.

Ἄλλὰ σήμερον δὲν πρόκειται περὶ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν τοῦ πεφωτισμένου δεσποτισμοῦ, τὰς ὁποίας μὲ ὀξύτατον πάθος ἐζήτησαν νὰ ἐπιβάλουν οἱ Ἴόνιοι νομικοί, συντελέσαντες οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν φθορὰν τοῦ Κυβερνήτου.

Πρόκειται περὶ τῶν ἐντυπώσεων, ἅς ἀποκομίζομεν ἐκ τῶν ἀρχεακῶν ἐγγράφων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπονομὴν πολιτικῆς δικαιοσύνης. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἰωάννης Γενατᾶς μὲ τὸ ἴδιον πάθος ἀλλὰ καὶ μὲ ὑπερεκχειλίζον συναίσθημα δικαίου μάχεται ὑπὲρ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων, ἀνιχνεύων εἰς τὰς ἀπεράντους καὶ δυσδαμάστους βυζαντινορωμαϊκὰς πηγὰς τὸ ἐφαρμοστέον δίκαιον καὶ προσπαθῶν νὰ ἐξαλείψῃ βλαβερὰς συνηθείας πρωτογόνου πολλακίς μορφῆς καὶ νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ προστασίαν εἰς τὰ ἀσθενέστερα στοιχεῖα τοῦ τόπου καὶ πέραν ἀκόμη τῶν ὁρίων τοῦ θετικοῦ δικαίου.

Ἐκ τοῦ ἀφθόνου ὕλικου ἀνέστυρα ζητήματά τινα σημαντικὰ ἐξ ἐκεί-

νων που εμφανίζονται εις κάθε ταραγμένην εποχήν. Τὸ ἔθιμον, τὴν αἰσχροκέρδειαν καὶ τοὺς τόκους, τὴν ὑποτίμησιν τοῦ νομίσματος, τὴν ἐξόφλησιν παλαιῶν χρεῶν, τὴν ἀνατροπὴν πωλήσεων καὶ τὴν προστασίαν τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ παιδιοῦ.

Ἐνῶ τὸ Βουλευτικὸν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἀπέκρουε τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐθίμου, αἱ ἐπιτροπαί, ἐφ' ὅσον ἐδίκαζαν, παρεδέχοντο οὐχ ἦττον αὐτό. Ὅμοίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Καποδίστρια δὲν ἐτίθετο ἐν ἀμφιβόλῳ ἡ ἰσχὺς ἐθίμων³, ἀλλὰ τὰ δικαστήρια εὕρισκοντο πολλάκις ἐν ἀμηχανίᾳ ἰδίᾳ εἰς τὴν Μάνην, εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπως λέγουσιν τὰ ἔγγραφα.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐξῆς ὑπόθεσις, ἐπὶ κλοπῆςπραχθείσης πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀπανθίσματος τῶν Ἐγκληματικῶν.

Ὁ πρόεδρος τοῦ κατὰ τὴν κάτω Μεσσηνίαν Πρωτοκλήτου Γεώργιος Σκαλίδης πληροφορεῖ τὸ Ὑπουργεῖον ὅτι ἐγερθείσης ἀγωγῆς περὶ ἀποδόσεως τῶν κλοπιμαίων ἐπροβλήθη ὑπὸ τῶν δύο ἐναγομένων τὸ ἔθιμον ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πράξεως δὲν ὑπῆρχε ποινικῆς ἢ πολιτικῆς φύσεως δικαστικὴ προστασία ἐπὶ κλοπῆς, ἀλλ' οὔτε καὶ τώρα ἡ ἐν λόγῳ κλοπῇ δύναται νὰ γεννήσῃ ἀπαίτησιν ἀποζημιώσεως, ἐπειδὴ τὸ μὲν Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν δὲν ἔχει ἀναδρομὴν, ὁ δὲ πολιτικὸς κώδιξ δὲν ἔγινεν ἀκόμη, ἀναφέρει δ' ἐπὶ πλέον ὁ Πρόεδρος ὅτι ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐνστάσεως ταύτης ἐπροκάλεσε τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἐθίμων τῆς ἐπαρχίας διὰ τοῦ Μητροπολίτου Βαρνάτας. Τὸ Ὑπουργεῖον ἀπαντᾷ ὡς ἐξῆς:

«Παράδοξος διαγωγὴ! Τὸ χρέος τοῦ δικαστοῦ εἶνε νὰ διατάξῃ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἐθίμου, ποὺ προβάλλεται. Οὔτε ἔχεις οὔτε ἔλαβες τὴν ἄδειαν νὰ συνάξῃς τὰ ἔθιμα τῆς ἐπαρχίας σου δι' ὅλα τὰ μέρη τοῦ πολιτικοῦ κώδικος καὶ ἀπορῶ, πῶς διηθύνθης εἰς τὸν Μητροπολίτην Ζαρνάτας καὶ πῶς ἔδωκες αἰτίας συνελεύσεως καὶ ἀλλοκώτων πράξεων. Ἀλλὰ ποῖον τὸ ἔθιμον; Δίσχυρίζονται αὐτοὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει νόμος εἰς τὴν Σπάρτην, ὅστις ὑπερασπίζει τὸν γυμνωθέντα, καὶ ὁ μὲν ἐπικαλεῖται τὸ ἀξίωμα ὅτι ὁ νόμος δὲν ἔχει ὀπισθενεργὸν δύναμιν, ὁ δὲ ὅτι δὲν ἔγινεν ἀκόμη ὁ νέος πολιτικὸς κώδιξ. Κύριε! Δικάζων ἔχε ὑπ' ὄψιν τοὺς νόμους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καθὼς ἡξεύρεις ὑπάρχουν πολλοὶ ἀπ' ἀρχῆς μὲ τὸν ἄνθρωπον αὐτόν. Ἐν Ναυπλίῳ 16 Σεπτεμβρίου 1829. Ἐγκρίνεται Ἰωάννης Α. Καποδίστριας».

Μὲ τὴν τελευταίαν ταύτην παρατήρησιν ἐννοεῖ ὅτι τοιοῦτον ἔθιμον δὲν εἴμπορεῖ νὰ ὑπερισχύσῃ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τοῦ δικαίου, ὅπερ οὐδεὶς οἶδεν ἀφ' ὅτου ἴφάνη.

Ἡ προσπάθεια πρὸς ἐκρίζωσιν τοῦ παλαιοῦ ἐν Μάνη ἔθιμου τῆς αὐτοδυναμίου ἱκανοποιήσεως τοῦ παθόντος ἐξακολουθεῖ καθ' ὅλην τὴν προκειμένην περίοδον, ἀλλ' ἡ συνήθεια εἶναι τόσον βαθέως ριζωμένη, ὥστε τὸ Ὑπουργεῖον, ἵνα μὴ προσκρούσῃ ἀποτόμως, ἀναγκάζεται νὰ συγκαλύπτῃ ἀπονομὴν δικαίου μὲ τὸ ἔθιμον τῆς ἐκδικήσεως.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐξεδόθη Ἐγκύκλιος περὶ ἔθιμων, χρονολογίας 15 Δεκεμβρίου 1830, ὑπογραφομένη ὑπὸ τοῦ Βιάρου ὡς ἀναπληρωτοῦ τοῦ Γενατᾶ, ἣν διέσωσεν εἰς γερμανικὴν μετάφρασιν ὁ Maurer, ἀλλ' ἦς τώρα κατέχομεν τὸ πρωτότυπον⁴.

Ἀφορμὴ ἐδόθη ἀπὸ τὰ φονικά ἔθιμα τῆς Μάνης καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Προέδρους τῶν κατὰ τὴν Σπάρτην Δικαστηρίων, ἀλλὰ τὸ κύριον περιεχόμενον αὐτῆς εἶναι γενικῆς φύσεως, ὅθεν καὶ ἐφεξῆς στέλλεται ἀντίτυπον αὐτῆς εἰς κάθε δικαστήριον, τὸ ὁποῖον ὑποβάλλει ἐρωτήματα περὶ τῆς ἰσχύος ἔθιμων.

Πρὸ παντὸς ἀναλύεται ἡ ἔννοια τοῦ ἔθιμου συμφώνως πρὸς τὰς ρήσεις τῶν Βασιλικῶν, εἰδικῶς δ' ἐφίσταται ἡ προσοχὴ τῶν Δικαστηρίων ἐπὶ τοῦ νόμου 51 τοῦ οἰκείου τίτλου τῶν Βασιλικῶν, ὧν ὑπάρχουν ἤδη δύο σώματα κομισθέντα ἐκ Κερκύρας. Ὁ δὲ νόμος 51 εἶναι ὁ ὀρίζων ὅτι ἡ ἀυθεντία τῆς συνηθείας δὲν δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, οὗ ἔνεκα καὶ ἀπεκρούσθη τὸ εἰς τὴν κλοπὴν ἀναφερόμενον ἔθιμον.

Ἐπειτα ἔρχεται ὁ Ὑπουργὸς εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ ἔθιμου τῆς ἐκδικήσεως εἰδικῶς ἐπὶ φόνου. Πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν τοῦ μέρους τούτου δέον νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι εἰς λαοὺς ζῶντας κατὰ γένη, εἰς κλειστάς ομάδας, ὁ φόνος τιμωρεῖται διὰ φόνου, ὃν ἀνταποδίδει ἡ οἰκογένεια τοῦ φονευθέντος, ἀλλ' εἴτα βαθμηδὸν ἐπικρατεῖ ὡς κύρωσις ἡ ἡπιωτέρα συνήθεια νὰ πληρώνῃ ἢ νὰ ὑπόσχηται ὁ φονεὺς χρηματικὸν ποσόν.

Τὸ δεύτερον τοῦτο στάδιον ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἐγκύκλιον ὡς ἰσχυὸν ἔθιμον, ἐφ' ὅσον αὕτη βεβαιοῖ ὅτι ὑποβάλλονται εἰς τὰ Δικαστήρια τῆς Σπάρτης ἀγωγαί, δι' ὧν ὁ ἐνάγων συγγενὴς τοῦ φονευθέντος ἀπαιτεῖ τὴν τιμὴν τοῦ αἵματος, δηλαδὴ τὸ χρηματικὸν ποσόν, ὅπερ ἔχει ὑποσχεθῆ εἰς αὐτὸν ὁ φονεὺς⁵. Εἰς τοιαύτας ἀγωγὰς ἀναφερόμενος ὁ ὑπουργὸς ἀποκρούει τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐφ' οὗ αὐταὶ ἐρεῖδονται ἔθιμου, ὡς ἀντικειμένου ἐπίσης εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ συνιστᾷ μετατροπὴν, νὰ ἐπιδικάζεται δηλαδὴ τὸ αἰτούμενον ποσὸν ὄχι δυνάμει τῆς ἀκύρου, τῆς ἀπαισίας αὐτῆς συμφωνίας, ἀλλ' ὡς ἀποζημίωσις τῆς οἰκογενείας τοῦ φονευθέντος.

Ἡ σχετικὴ περικοπὴ τῆς Ἐγκυκλίου εἶναι κάπως σκοτεινὴ, ἀλλ' εἰς

προγενέστερον ἔγγραφον πρὸς τὰ Δικαστήρια Σπάρτης ἐκφράζεται ὁ ὑπουργὸς σαφέστερον.

«Ἔργον σας εἶναι ὁμοίως δσάκις σὰς παρουσιάζεται ἀγωγή διὰ τὴν πληρωμὴν τῆς τιμῆς τοῦ αἵματος, νὰ ἀποδεικνύετε τὸ ἀπαίσιον τῆς τοιαύτης συμφωνίας, καὶ τὰ ὅσα χρήματα δικάσετε νὰ πληρωθῶσι, θέλετε δικάσει ὡς ἀποζημίωσιν τῆς προξενηθείσης ζημίας εἰς τὴν τεθλιμμένην οἰκογένειαν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τοῦ φονευθέντος ἀτόμου καὶ οὕτω βαθμηδὸν θέλετε καθαρῶσι τοὺς Σπαρτιάτας ἀπὸ βαρβαρικᾶς συνηθείας καὶ θέλετε τοὺς εἰσάξει εἰς τὴν ὁδὸν τῶν πολιτῶν, ζώντων εἰς εὐνομούμενην πολιτείαν». Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ποινικῆς ἀρμοδιότητος ὑπεθυμίζει εἰς τὸ αὐτὸ ἔγγραφον ὅτι ὁ φόνος τιμωρεῖται μὲ θάνατον ὄχι μὲ χρῆμα: «Ἐὰν ἡ κακία του τὸν ἔφερεν ἕως νὰ φονεύσῃ, ὄχι χρῆμα ἀντὶ αἵματος, ἀλλ' αἷμα ἀντ' αἵματος. Τὴν ποινὴν ὅμως ταύτην θέλετε τὴν μεταχειρισθῆ μὲ μεγάλην μετρίότητα».

Δεύτερον ἔρχεται τὸ ζήτημα τῶν τόκων καὶ τῆς ἐξοφλήσεως παλαιῶν χρεῶν.

Κατὰ τὸ μεταίχιμον τῶν δύο αἰῶνων ἔπασχε δεινῶς ἀπὸ ὑψηλοῦς τόκους ἢ οἰκονομία ὅλης τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ὁ Ρήγας περιέλαβε περιοριστικὰς διατάξεις εἰς τὸ Σύνταγμα αὐτοῦ, ὁ δὲ Καποδίστριας ἕνα μῆνα μετὰ τὴν ἀφίξιν του ἐδημοσίευεν εἰς τὴν Γενικὴν Ἐφημερίδα ἐκ Πόρου νοθεσίαν πρὸς τοὺς κεφαλαιούχους.

«Μέγα κακόν, λέγει, ὁ ὑπέρογκος τοκισμὸς ἐπὶ τῶν δανειζομένων κεφαλαίων. Ἡ φωνὴ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ ἀτομικοῦ συμφέροντος εἶναι ἱκανὴ νὰ φέρῃ τοὺς τοκιστὰς εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἄν ὅμως οὐχί, ἢ ἀγανάκτησις τῆς Δικαιοσύνης θέλει πέσει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν μετερχομένων τὰ ἐθνοφθόρα ταῦτα ἐπαγγέλματα».

Ἐπηκολούθησεν ἡ πρᾶξις τοῦ Βιάρου ὡς ἐκτάκτου ἐπιτρόπου τῶν Δυτικῶν Σποράδων, ἡ περιορίζουσα τὸν τόκον εἰς 10% ἑτησίως μετ' ἀναδρομῆς, ἡ τόσον σάλον προκαλέσασα, ἀδίκως ὅμως, διότι ἐκινεῖτο ἐντὸς τοῦ δικαίου τῶν Βασιλικῶν, εἰς ἃ καὶ μόνον ἀπέβλεπαν οἱ νομικοὶ τοῦ Καποδίστρια, ἀλλ' αὕτη, τοπικῆς ἄλλως ἰσχύος, ἠτόνησεν.

Ὅθεν βραδύτερον ὁ Γενατᾶς σχεδιάζει νόμον μὲ δύο κεφάλαια.

Τὸ πρῶτον ὀρίζει θεμιτὸν τόκον 6% τὸν χρόνον καὶ ἀπαγορεύει τὸν ἀνατοκισμὸν πλὴν ἐπὶ συμφωνίας διὰ τόκους ὀφειλομένους ἀπὸ διετίας, ἀλλὰ τὸ κεφάλαιον τοῦτο δὲν ἐδημοσιεύθη ὡς νόμος καὶ οὕτω τὸ ζήτημα τοῦ ἀνωτάτου ἐπιτοκίου παρέμεινε λόγῳ τῆς ἀβεβαιότητος τῶν βυζαν-

τινῶν πηγῶν ἄλυτον καθ' ὅλον τὸν διαρρεύσαντα αἰῶνα μέχρι τοῦ 1909, ὅτε τὸ πρῶτον ἐθεσπίσθη διὰ νόμου ἀνώτατον ὄριον συμβατικοῦ τόκου. Ἡ δίωξις ἐν γένει τῶν ὀφειλετῶν εὐθινομένων, ὅπως καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, καὶ διὰ προσωπικῆς κρατήσεως, εἶναι ἀμείλικτος. Ὁθεν ὁ Ὑπουργὸς συνιστᾷ εἰς τοὺς δανειστάς ἐπιείκειαν διὰ νὰ μὴ στεροῦνται, λέγει, οἱ ὀφειλέται «τὰ κτήματά των ἢ νὰ μὴ φυλακίζονται διὰ νὰ πληρῶσουν ἀμέσως δάνεια, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ἀπολεσθῶσιν καὶ διεσώθησαν διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν βραχιόνων αὐτοῦ τοῦ ὀφειλέτου».

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ὡς νόμος εἰς τὴν Γενικὴν Ἐφημερίδα, ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξόφλησιν παλαιῶν χρεῶν ἐκφραζομένων εἰς τὸ νόμιμον νόμισμα, εἰς γρόσια. Τὸ θέμα τοῦτο συνδυάζων ὁ Ὑπουργὸς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν τόκων λέγει εἰς τὸ προοίμιον τοῦ νόμου ὅτι οἱ δανεισταὶ ἐλάμβαναν παραλόγους τόκους, 8 καὶ 10% τὸν μῆνα, ὑπὸ τὴν πρόφασιν τῆς προϊούσης ὑποτιμήσεως τοῦ νομίσματος.

Ἐπῆρχε πράγματι σημαντικὴ ἐξασθένησις τοῦ νομίσματος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ αὕτη ἐγέννησε τὰς μεταξὺ δανειστῶν καὶ ὀφειλετῶν ἕριδας, γνωστὰς καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν μας.

Εἰς τὴν Γερουσίαν συζητουμένου τοῦ σχεδίου περὶ ἐξοφλήσεως τῶν χρεῶν ὑπῆρξε μειοψηφία ὑπὲρ τῆς μεταλλιστικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἡ πλειοψηφία ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ νομιναλιστικοῦ δόγματος «γρόσι ἴσον γρόσι», ὅπως καὶ σήμερον δραχμὴ ἴσον δραχμὴ καὶ οὕτως ἐδημοσιεύθη ὁ νόμος: «Ἐπειδὴ διὰ τὰς χρηματικὰς ἐνοχοποιήσεις δύνανται νὰ συμβοῦν καὶ θὰ συνέβησαν διαφιλονεικίαι, ἂν τουτέστιν ὁ ὀφειλέτης χρεωστῆ νὰ ἐξοφλήσῃ τὸ δάνειον μὲ τὴν ἀξομειῶσιν τῶν τουρκικῶν νομισμάτων ἢ μὲ τὴν ἀριθμητικὴν ποσότητα τὴν ὁποῖαν ἔλαβεν. Ἐπειδὴ τὸ μέτρον τῆς ἐξοφλήσεως μὲ τὴν ἀριθμητικὴν ποσότητα εἶναι ἀσφαλῆς ὁδηγός, διότι ἐκατέρωθεν οὕτως συνεφωνήθη, ψηφίζομεν: Ὁ ὀφειλέτης δανείου εἰς τουρκικὸν νόμισμα... δὲν ὑποχρεοῦται εἰμὴ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς δανεισθείσης ἀριθμητικῆς ποσότητος, τὴν δὲ ποσότητα ταύτην εἶναι ὑπόχρεως ν' ἀποδώσῃ εἰς εἶδη νομισμάτων πολιτευομένων καθ' ὃν καιρὸν θέλει γενῆ ἢ πραγματικὴ ἐξόφλησις».

Ὁ νόμος οὗτος ἐπροκάλεσεν ἔντονον ἐπέμβασιν τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσσίας διὰ τῶν ἐν Ναυπλίῳ ἀντιπρέσβειων ὑπερασπιζόντων τὰ συμφέροντα ὑπηκόων των, Ἑλλήνων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ γένος ἢ λεβαντίνων, οἵτινες ἔχοντες λαμβάνειν ἐν Ἑλλάδι γρόσια ἐξωφλοῦντο ἀπὸ τοὺς ὀφειλέτας των μὲ ἰσάριθμα γρόσια, ἀγοραστικῆς δυνάμεως πολλῶ μικροτέρας τοῦ χρόνου δανεισμοῦ.

Εἰς τὴν διακοίνωσιν τῶν πρέσβεων μὴ διασωθεῖσαν, ἀλλ' ἥτις πρέπει νὰ ἔχη γραφῆ ἀπὸ εὐρωπαίους νομικούς, ἀπαντᾷ ὁ Ὑπουργὸς διὰ μακρᾶς διατριβῆς, ἥτις, ἐὰν τυπωθῆ, θὰ καταλάβῃ τρία ἕως τέσσαρα τυπογραφικὰ φύλλα καὶ ἀξίζει νὰ δημοσιευθῆ που ὀλόκληρος, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ ἀξιόλογον, καὶ σήμερον ἔτι, μελέτην περὶ τῆς νομιναλιστικῆς ἀρχῆς. Ταύτην ἐρευνᾷ, κατὰ τὴν ἐν τῇ διακοινώσει σειρὰν τῶν ἐπιχειρημάτων, πρῶτον κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, δεύτερον κατὰ τὰ Βασιλικὰ καὶ τὴν Νεαρὰν 52 Λέοντος τοῦ σοφοῦ, τρίτον κατὰ τὴν γαλλικὴν νομοθεσίαν, τέταρτον ὡς πρὸς τὰ χρονικὰ ὅρια τοῦ νόμου καὶ πέμπτον ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμοιβαιότητος, ἣν τελικῶς ἐπεκαλοῦντο οἱ πρέσβεις.

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ Γενατᾶ, εἰς ὃ θὰ συνειργάσθῃ καὶ ὁ Βιάρος, μαρτυρεῖ κατ' ἐξοχὴν τὴν πολυμαθειαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴν του δεξιότητα καὶ παρὰ τὰ ὑπὸ τῶν βαυαρῶν νομικῶν ἐκ τῶν ὑστέρων διατυμπανισθέντα καὶ παρὰ τὰς δυσμενεῖς τῶν ἡμετέρων κρίσεις περὶ τῆς ἀξίας του ἐπηρεασμένης ἀπὸ τὰς δεσποτικὰς του ιδέας, ἐπικυρώνει τὴν φήμην, ἥς πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυβερνήτου ἔχαιρον εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Ἴόνιοι νομικοὶ ὡς ἰκανώτατοι.

Ἡ διακοίνωσις τῶν πρέσβεων, μαχομένων ὑπὲρ τῆς μεταλλιστικῆς ἀρχῆς, ἦτο διατυπωμένη εἰς ὀξύτατον τόνον, ὅθεν καὶ ὁ Ὑπουργὸς ὑποβάλλων εἰς τὸν Κυβερνήτην τὴν ἀπάντησιν πρὸς ἔγκρισιν τελειώνει ὡς ἐξῆς :

«Δὲν δύναμαι, ἐξοχώτατε, νὰ ἀποσιωπήσω τὴν λύπην μου, διότι οἱ ἀντιπρέσβεις ὑβρίζουν τὴν Κυβέρνησιν καὶ κάμνουν τὸν νομοδιδάσκαλον διὰ νὰ μᾶς ἀνοίξουν τὰ ὄμματα. Ἐκαστος αὐτῶν παρεξηγῶν τὰς πλέον καθαρὰς ιδέας καταφρονεῖ τὸ ἔθνος νομίζων ἴσως ὅτι ὀμίλει μὲ ἀγρίους ἀνθρώπους κατοικοῦντας εἰς μέρος τοῦ κόσμου νεωστὶ ἀνακαλυφθέν».

Πρὸς τὴν ὑποτίμησιν τοῦ νομίσματος συνδέεται, νομίζω, τουλάχιστον ἐν μέρει, τὸ ζήτημα τοῦ κύρους τῶν ἐπὶ ἐπαναστάσεως πωλήσεων. Πολλοὶ τότε φεύγοντες τὰς τουρκικὰς ἐπιδρομὰς ἢ περιελθόντες εἰς ἐσχάτην πενίαν ἐπώλουν κτήματα καὶ ἄλλα πράγματα εἴτε εἰς εὐτελεῆ τιμὴν εἴτε εἰς τὴν ἀγοραίαν μὲν τιμὴν, ἀλλ' ἥτις τάχιστα ὑφίστατο μείωσιν τῆς κτητικῆς ἀξίας, οὗ ἕνεκεν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ ἐδικαιολογοῦντο ὑπὸ τῶν δανειστῶν οἱ ὑψηλοὶ τόκοι ἐπὶ χρηματικῶν δανείων.

Εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους σώζονται συμβόλαια, κατὰ τὰ ὁποῖα Ἀθηναῖοι, πρόσφυγες εἰς τὴν Αἴγιναν τῷ 1827, ἀποξενοῦνται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἰδιοκτησιῶν των, ἀγοραζομένων ὑπὸ εὐπόρων, νησιωτῶν⁶.

Τὰ παράπονα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἔργον καὶ δι' ἀπὸ ἀγοραστάς. Δι' ἀναφορᾶς τῶν ἀπὸ 23 Αὐγούστου 1830 καταφέρονται οὗτοι κατὰ τῶν ἐκεῖ δικηγόρων («συνηγόρων»), οἵτινες ὡς πληρεξούσιοι πωλητῶν ἐπικαλούμενοι ξένα δίκαια προσπαθοῦν νὰ ἀκυρώσουν τοιαύτας πωλήσεις, ἔτι δὲ πωλήσεις ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς τουρκοκρατίας, δι' ἃς εἰδικῶς θὰ ἐπεκαλοῦντο προφανῶς ἄσκησιν βίας, ζητοῦν δὲ οἱ Ἄργεῖοι νὰ ἐκδοθῆ νόμος ἐπικυρωτικός, καθιστῶν ἀπροσβλήτους τὰς ἐκποιήσεις. Ἴδου κατὰ τὸ πρωτόκολλον τῶν εἰσερχομένων τὸ περιεχόμενον τῆς ἀναφορᾶς :

«Κάτοικοί τινες τοῦ Ἔργου (ἀναφέρουν) πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα ὅτι οἱ ἐκεῖ συνήγοροι μὲ τοὺς νόμους τῶν φωτισμένων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, οἵτινες δὲν ἐφαρμόζονται παντελῶς εἰς τὰς περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος, ρίπτουν πωλήσεις καὶ ἄλλας πράξεις, γενομένας τόσον ἐν καιρῷ τῆς Τουρκίας ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀνωμαλίας τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ ἐκ τούτου προξενοῦνται δυστυχίαι καὶ δεινὰ μεγαλώτατα εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὸ παρακαλοῦν νὰ περιορισθοῦν οἱ συνήγοροι, οὕτω δὲ νὰ ἡσυχάσουν οἱ πολῖται καὶ νὰ νέμεται καθεὶς ἀφόβως τὸ ἰδικόν του».

Ὁ ὑπουργὸς Γενατᾶς ἀπαντᾷ πρὸς τὸν Τοποτηρητὴν Ἔργου : «Καλέσατε τοὺς ἀναφερομένους Ἄργεῖους καὶ ἀνακοινώσατε τὰ ἐπόμενα : Δὲν εἶναι παράλογον, ἐὰν ἐνίστε ὁ συνήγορος βαττολογῆ ὑπερασπιζόμενος ὑπόθεσιν τινα. Ὁμοίως παράδοξον δὲν εἶναι, ἐὰν μὲ σκοπὸν νὰ ὠφελήσῃ τὸν πελάτην του θελήσῃ νὰ προσαρμόσῃ, εἰς τὴν ἀμφισβητουμένην ὑπόθεσιν, ἢ ἀναρμόστους μὲ αὐτὴν Νόμους τοῦ Κράτους ἢ πλανώμενος εἰς τὰ ξένα θελήσῃ νὰ συνάξῃ καὶ νὰ προσαρμόσῃ ἀρχὰς ξένων νομοθεσιῶν. (Ἄς ἔχουν πεποίθησιν οἱ πολῖται τοῦ Ἔργου ὅτι τὰ δικαστήρια θὰ δικάσουν) κατὰ τὸ ὀρθὸν καὶ πρέπον, τὰ δὲ τῶν Συνηγόρων παράλογα εἶναι καταφρονήσεως ἄξια. (Θέλετε ὁμοίως τοὺς εἰπῆ) ὅτι ἡ Κυβέρνησις μέχρι τῆς σήμερον κατὰ σύστημα καὶ μὲ Γενικὰς ἀρχὰς οὔτε ἀκύρωσεν οὔτε εἶναι τῆς γνώμης νὰ ἀκυρώσῃ τὰ παλαιόθεν γενόμενα οὔτε ἐπὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, οὔτε πάλιν αὐτὰ τὰ ἴδια νὰ ἐπικυρώσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον».

Ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν ἐνεκρίθη, ἀλλὰ μετὰ καιρὸν συνετάχθη ἄλλη ἐπὶ τῆς ὑπουργίας τοῦ Βιάρου μὲ τὸ ἐξῆς διπλωματικὸν περιεχόμενον.

«Δὲν ἐννοεῖται ποῖα σχέσις ὑπάρχει ἀναμεταξύ τῶν συνηγόρων καὶ τῆς ἰσχύος ἢ μὴ ἰσχύος ἐγγράφων τοιούτων (περιεχόντων πωλήσεις καὶ λοιπὰς συμφωνίας ἐπικυρουμένας ἀπὸ τὰς τοπικὰς ἀρχὰς), καὶ ἡ Α.Ε.

διέλαβε τήν υπόθεσιν ταύτην κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Ἐάν οἱ πολῖται οὗτοι νομίζουν ὅτι ταῦτα (αἱ πωλήσεις κτλ.) εἶναι ἀνεξετάστως ἐπικυρωτέα ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, εἶναι εὐκόλον νὰ τοὺς πείσετε ὅτι ἀπαιτοῦν νὰ ἐπικυρώσῃ πράγματα ἄγνωστα εἰς αὐτήν, τὸ ὁποῖον δυσκολεύεται νὰ πιστεῦσῃ ὅτι ἐπιθυμοῦσιν. Οἱ ἀναφερόμενοι πολῖται πρέπει νὰ ἐξηγήσουν σαφέστερον τὴν ἐπιθυμίαν τους καὶ τὰ ὑποστηρίγματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὴν θεμελιώνουν, διὰ νὰ δυνηθῇ ἡ Κυβέρνησις νὰ διατάξῃ τὰ δίκαια. Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 2 Δεκεμβρίου 1830. Ἐγκρίνεται, Ἰ. Α. Καποδίστριας».

Ἐκ τῶν Ἀρχείων δὲν προκύπτει ἂν ἐδόθη συνέχεια εἰς τὸ ζήτημα, ἄδηλον δὲ εἶναι ἂν ὕστερότερον ἐξεδικάσθησαν τοιαῦται ἀγωγαὶ ὑπὸ τῶν δικαστηρίων, οἷαι αἱ ἀχθεῖσαι τὸ πρῶτον εἰς τὸ Πρωτόκληρον Ἔργους περὶ ἀκυρώσεως πωλήσεων.

Τέλος εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἠθικότητος τοῦ ἐγγάμου βίου, ὅστις λόγος τῆς προσφυγίας καὶ τῆς ἀθλιότητος, ἐταράχθη δεινῶς, τὸ ὑπουργεῖον καὶ ὁ Κυβερνήτης ὑπῆρξαν λίαν αὐστηροί.

Ἡ σύζυγος, ἥτις συχνὰ ἀπάγεται ἢ προσκολλᾶται εἰς ἄλλον, ἐπὶ τῇ ἐγκλήσει τοῦ ἀνδρός, ἐπανελθόντος πολλακίς ἀπὸ τὸ στρατόπεδον, κλείεται κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου εἰς γυναικεῖον Μοναστήριον ἢ ἐλλείποντος τοιοῦτου, εἰς φυλακὴν ὡς ἔνοχος μοιχείας. Ἄλλ' ἡ περαιτέρω πορεία τοιούτων ὑποθέσεων φέρει ἐνίοτε εἰς ἀμηχανίαν τὸ Γενετᾶν. Ἴδου περίπτωσις καθ' ἣν ὁ Κυβερνήτης διεφώνησε μὲ τὴν πρότασιν τοῦ Ὑπουργοῦ.

Κάποιος ἀπήγαγεν ὕπανδρον γυναῖκα ἐκουσίως ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ ἀνδρός της. Ὁ ἄρπαξ καὶ ἡ μοιχαλὶς φυλακίζονται, ἀλλ' ὁ σύζυγος βραδύτερον τὴν συγχωρεῖ, ἐφ' ᾧ αὕτη αἰτεῖται ἀπὸ τὸ Δικαστήριον ἀποφυλάκισιν. Ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει τοῦ Πρωτοκλήτου Ἔργους, ὁ ὑπουργὸς σκέπτεται: Ναὶ μὲν ἡ συγγνώμη αἶρει τὴν μοιχείαν, ἐξαλείφει ὅμως ἄρα γε καὶ τὸ ἀξιόποινον τῆς ἀρπαγῆς; Κατὰ τινος νομοθεσίας ναί, ἀλλ' ἐδῶ ἡ ἀρπαγὴ ἐπράχθη μέσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός. Τὸ Δικαστήριον, συμπεραίνει, πού εἶναι ἀρμόδιον, ἄς ἀποφασίσῃ τελικῶς.

Ὡς ἀπόφασιν τοῦ Κυβερνήτου σημειοῦται εἰς τὸ περιθώριον ἡ ἐξῆς ἀπάντησις πρὸς τὸ Δικαστήριον. Νὰ ἐξακολουθῇ νὰ μένη εἰς τὴν φυλακὴν; Τότε θὰ τὴν τρέφῃ ἡ Κυβέρνησις. Ἐπειτα ἡ γυναῖκα νέα οὔσα θέλει φέρῃ νέα σκάνδαλα εἰς τὴν φυλακὴν. Ἄς δεχθῇ λοιπὸν τὸ Δικαστήριον τὴν συνδιαλλαγὴν, τοῦτο δὲ χωρὶς νὰ φέρῃ παράδειγμα ἢ παροῦσα πράξις, δηλ. χωρὶς νὰ δημιουργῆται προηγούμενον.

Ἐξ ἄλλου σημαντικὴ εἶναι ἡ προστασία ποῦ ἀπολαύουν αἱ ἄγαμοι γυναῖκες, ὅταν πίπτουν θύματα ἐκμεταλλεύσεως. Παρελαύνουν ἀπὸ τὰ ἔγγραφα κόραι καὶ χῆραι, ὑπέρτριαι καὶ προσφυγοποῦλες, Ἑλληνίδες ἢ καὶ Τούρκισσαι ἀποπλανηθεῖσαι ἀπλῶς ἢ καὶ τεκοῦσαι ἐξώγαμον τέκνον.

Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου ὅτι ὀφείλεται διατροφή καὶ βοήθεια εἰς τὴν μητέρα καὶ δὴ, ὅπως λέγει ὁ Γενατᾶς, αὕτη ὀφείλεται ἀπὸ τὸν αἴτιον διὰ τὸν χρόνον πρὸ τῆς γέννας, κατὰ τὴν γένναν καὶ μετὰ τὴν γένναν, δεῦτερον ἀναγνωρίζεται εἰς βᾶρος τοῦ γεννήτορος διατροφή τοῦ τέκνου, «ζωοτροφία τοῦ βρέφους». «Καὶ νὰ μὴ φαντάζονται, γράφεται εἰς τὸν περιθώριον σχετικοῦ ἐγγράφου πιθανώτατα ἀπὸ αὐτὸν τὸν Κυβερνήτην, νὰ μὴ φαντάζονται οἱ χρηματῖαι ὅτι ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀπορία τῶν θυμάτων κατασταίνουν τὰ ἐγκλήματά των ἀτιμώρητα».

Καὶ ὅταν μὲν πρόκειται περὶ παρθενοφθόρας ἢ ἀξιώσεις θεμελιούται ἀπολύτως εἰς τὸ Ἄπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν μὲ τὴν βυζαντινῆς προελεύσεως διατάξιν *duc aut dota*, ἢ θὰ τὴν πάρης ἢ θὰ τὴν προικίσης. Οὕτω δὲ ἀντελήφθη ὁ Γενατᾶς καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Μαντῶς Μαυρογένη, ἃν καὶ εἰς τὴν ἀναφοράν, ἦν ὑπέβαλεν αὕτη πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ἐπεκαλεῖτο ἀπλῶς ἔγγραφον ὑπόσχεσιν γάμου δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ἐπὶ ποινικῇ ρήτηρ⁷.

Ἄλλ' ὅταν πρόκειται περὶ ἐπιδικάσεως διατροφῆς τοῦ ἐξωγάμου τέκνου καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς μητρὸς, ὡς τοιαύτης, εἰς ποῖον νόμον θεμελιώνει ὁ ὑπουργὸς τὰς ἀξιώσεις; Τὸ ρωμαιοβυζαντινὸν δίκαιον, ἐξαιρέσει τῆς παλλακειᾶς, περὶ ἧς δὲν πρόκειται, τὰς ἀγνοεῖ καὶ εἶναι ξένον πρὸς αὐτάς, ὅθεν κατ' ἐφαρμογὴν αὐτοῦ ἄτεγκτον ἔλειψε μετὰ τὸν Καποδίστριαν κάθε προστασία καὶ ἐδέησε μετὰ ἓνα αἰῶνα—μετὰ ἐνενηντα ὀκτῶ ἀκριβῶς ἔτη—ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ νὰ ἐκδοθῇ νόμος προστατευτικὸς τοῦ νόθου καὶ τῆς μητρὸς κόρης.

Οὐδαμοῦ γίνεται εἰς τὰ ἔγγραφα ἐπίκλησις διατάξεώς τινος, ὅταν τὸ Ὑπουργεῖον ἀπαντᾷ εἰς ἐρωτήματα τῶν Δικαστηρίων σχετικῶς πρὸς τοιαύτας ἀπαιτήσεις. Τὴν βασιμότητα αὐτῶν θεωρεῖ αὐτονόητον.

Οὐδεμίᾳ ἄλλῃ ἐξήγησις ὑπάρχει εἰμὴ ὅτι αἱ λύσεις αὗται στηρίζονται εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι ἔμπλεως ὁ Γενατᾶς καὶ οἱ συνεργάται του, ὅταν εὐρίσκονται πρὸ τοιούτων χασμάτων δικαίου.

Τὴν νομολογίαν τῶν πρώτων ἐλληνικῶν δικαστηρίων διατρέχει λοιπὸν πνεῦμα κοινωνικὸν ἄηθες εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ ἀκράτου ἐγώισμοῦ.

Καί κάποια πνοή, πού ἀπαλύνει τήν δυστυχίαν, ἔρχεται ἀσφαλῶς ἀπό τήν μεγάλην καρδίαν τοῦ Καποδίστρια.

Εἰδικῶς διὰ τὸ παιδί ὁ Καποδίστριας εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις τὸ περιέβαλεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μὲ ἄπειρον στοργήν. Μὲ τὸν παιδικὸν κόσμον εἶχεν ἔλθει εἰς στενὴν ἐπαφήν ἀφ' ὅτου ὡς Γραμματεὺς τῆς Ἰονίου Πολιτείας ἤσκει συνάμα καὶ καθήκοντα Ἐπιθεωρητοῦ τῶν Σχολείων⁸.

Προτοῦ ἀκόμη ἔξεκινήσει ἀπὸ τὴν Γενεύην διὰ τὴν Ἑλλάδα, μέλημά του ὑπῆρξεν ἡ περισυλλογὴ τῶν Ἑλληνοπαίδων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ κάθε ἐρημωθεῖσαν νῆσον καὶ πόλιν εἶχε σκορπίσει ἡ μανία τῶν ἐχθρῶν εἰς πλεῖστα κέντρα τῆς Εὐρώπης καὶ πολλὰ ἔφθιναν εἰς τὰ λιμάνια τῆς Ἰταλίας. Διὰ τῆς συλλογῆς βοηθημάτων πού ἀπήτει ἀπὸ τοὺς ἐν Εὐρώπῃ πλουσίους Ἑλληνας ἐπέτυχε τὴν προσωρινὴν τοποθέτησιν εἰς ἄσυλα, συνάμα δὲ ἐφρόντισε καὶ περὶ ἑλληνικῆς παιδεύσεως αὐτῶν φρονῶν, ὅπως ἔγραφε ἐκ Βολωνίας τὸν Νοέμβριον τοῦ 1827 πρὸς τὸν Ἀνδρέαν Μουστοξύδη, ὅτι τὰ παιδιὰ χωρὶς ἐθνικὴν ἀγωγὴν εἰς τὰς ξένας χώρας θὰ ἐχάνοντο διὰ τὴν πατρίδα των.

Καὶ ὅταν ἔφθασεν εἰς Αἴγινα εὐρεθεὶς πρὸ νέου κύματος παιδιῶν ὀρφανῶν ἢ ἀστέγων ἐκ πάσης γωνίας τῆς κατεστραμμένης χώρας, ἡ πρώτη φροντίς του ὑπῆρξεν ἡ ἴδρυσις Ὀρφανοτροφείου, συνάμα δὲ κατήργησε τὸν θεσμὸν τῶν ψυχογυιῶν, πού ἠκολούθουν τὰ στρατόπεδα.

Καὶ ὅταν ἔπειτα ὠργάνωνεν ἀποστολάς εἰς τὴν Μεθώνην, τὴν ἔδραν τοῦ Ἰμβραήμ, πρὸς λύτρωσιν αἰχμαλώτων, εἰς τοὺς Εὐρωπαϊοὺς ἀξιωματικούς πού ἀνελάμβαναν τὸ ἔργον τοῦτο, ἔδιδεν ἐντολὴν νὰ ἐξαγοράζουσαν ἀπὸ τοὺς Ἄραβας στρατιώτας, προσωπικοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν ἀνδραπόδων, νὰ ἐξαγοράζουσαν κατὰ προτίμησιν παιδιὰ, ἀγόρια καὶ κορίτσια.

Εἰς τὴν διηνεκῆ αὐτὴν μέριμναν πού δὲν ἐξηγεῖται ἀπλῶς ἀπὸ τὰς ἐλπίδας, τὰς ὁποίας, ὅπως ὁ Πλάτων εἰς τὴν Πολιτείαν του, ἔτρεφε πρὸς τὴν νέαν γενεάν, ὑπόκειται ἀσφαλῶς ἓνας ἀνώτερος τόνος ἀνθρωπισμοῦ, ἀπόσταγμα τῆς ἐν μέσῳ τῶν θυελλῶν τῆς Εὐρώπης καλλιεργημένης ψυχῆς του καὶ τοῦ πρᾶου Ἰονίου πολιτισμοῦ, ἓνας τόνος πού ἔλειπε καὶ ἀπὸ τοὺς Φαναριώτες καὶ ἀπὸ τοὺς τραχεῖς ἀγωνιστάς.

Καὶ εἰς τὸ βάθος προβάλλει κάποια ἑλληνικὴ ἀκτινοβολία, διότι κατὰ σύμπτωσιν ὁμοία ἀγάπη πρὸς τὸ παιδί ἐκδηλώνεται εἰς νόμους περίπου συγχρόνους, πάλιν ἀπὸ Ἑλληνας φιλοτεχνηθέντας, ὅπως εἶναι ὁ Μολδαυικὸς. Κανεὶς ἄλλος Εὐρωπαϊκὸς κῶδιξ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν περιέβαλε μὲ τόσην προστασίαν τὸ παιδί.

Ἡ ὑπερατομιστικὴ ἀντίληψις τῶν τότε Εὐρωπαϊῶν δὲν κατάρθωσε νὰ διασπάσῃ τὴν πνιγηρὰν ἀτμόσφαιραν τοῦ Μεσαίωνος. Ἠγάπησαν βεβαίως καὶ οὗτοι τὸ παιδί, ἀλλ' ὄχι ἀπολύτως. Τὸ ἠγάπησαν ὑπὸ ὄρους, ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ Εὐρωπαῖοι συγκινοῦνται μὲν διὰ τὸ παιδομάζωμα, ἀλλὰ συγκινοῦνται ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι οἱ γονεῖς θὰ ἀποδείξουν ὅτι λαχταροῦν γιὰ τὰ παιδιὰ των.

Ἡ Δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδίστρια δὲν ἔχει μὲν νὰ ἐπιδείξῃ ἄρτια νομοτεχνικὰ ἐπιτεύγματα, ἀλλ' εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου οἱ πρωτεργάται αὐτῆς ὑπῆρξαν ἀληθινοὶ οἰκοδόμοι.

Ἐφαρμόζουν μὲν μὲ ὄσσην ἀκρίβειαν δύνανται τὸ θετικὸν δίκαιον ἀναζητοῦντες αὐτὸ μετὰ πολλοῦ μόχθου εἰς τὰ Βασιλικά καὶ εἰς παντοίας ἄλλας σκοτεινὰς πηγὰς καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ παραδεδομένον μακρόβιον ἐθνικὸν δίκαιον, ἀλλ' ἐπὶ πολλῶν οὐσιωδῶν σημείων εἶναι ἀνακαινισταὶ καὶ εἰσάγουν ὑγιὰ παράδοσιν.

Διότι ἡ εἰκὼν τῆς περὶ δικαίου παραδόσεως, ὅπως καὶ πάσης παραδόσεως, ἐὰν δὲν ἀνακαινίζεται, εἰς τὸ τέλος ἀμαυροῦται, εἰς τοιαύτην δὲ βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν ἔγκειται ἀκριβῶς ἡ πρόοδος.

Ἡ παράδοσις αὕτη ὑπῆρξεν ἀληθῶς ἀναλαμπή, διότι ἔνεκα ποικίλων αἰτίων δὲν ἔσχε συνέχειαν κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον, ἀλλ' ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι εἷς λόγος ἐπὶ πλέον ὅπως ἐξαρθῆ τὴν σήμερον ἢ ἐκ τῶν Ἀρχαίων ἀποκαλυπτομένη κοινωνικότης τῆς Καποδιστριακῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης, ἀποτελοῦσα ἀναμφισβητήτως φωτεινὴν πλευρὰν τοῦ πρώτου νεοελληνικοῦ δικαίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. (σελ. 475). Ἡ ἐπιστολή ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Κ. MENDELSSOHN-BARTHOLDY Graf Johann Karpodistrias 1864, σελ. 412, Περὶ τῶν κωδικοποιητικῶν σχεδίων τῶν νομικῶν τοῦ Καποδίστρια ἴδε Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου 1944 σελ. 342, XXIX, ἐμὴν μελέτην, Ἀρχεῖον ἰδιωτικοῦ δικαίου (Ζέπων) 4 (1937) σελ. 436, Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα 1947 σελ. 161 ἐπ., περὶ δὲ τοῦ κατωτέρω (σ. 477) μνημονευομένου Ἀλεξίνου Πάλμα ἴδε αὐτόθι σελ. 239 ἐπ.

2. (σελ. 475). Projet de code civil pour la Bessarabie, St. Pétersbourg (ἄνευ χρονολ.), ἴδε καὶ ἄρθρον μου εἰς Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη s. v. Μανέγας.

3. (σελ. 479). Ἀμφιβολίας ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ ἀπάντησις τοῦ Ὑπουργείου ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1831 εἰς ἐρώτησιν τοῦ Πρωτοκλήτου Νάξου «ἂν αἱ παλαιαὶ συνθήμαι ὑπερισχύουν τῶν ἐπικρατούντων νόμων», ἔχουσα οὕτω: «Τὸ ἄρθρον 142 τοῦ Συντάγματος τῆς ἐν Τροιζήνι Ἐθνικῆς Συνελεύσεως λέγει: «Ἐως οὗτο δημοσιευθῶσι Κώδικες κατὰ τὸ 99 ἄρθρον, οἱ Βυζαντινοὶ νόμοι, τὸ Ἀπάνθισμα τῶν ἐγκληματικῶν τῆς Β' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, καὶ οἱ παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας δημοσιευόμενοι νόμοι ἔχουν ἰσχύν» εἰς δὲ τὰ ἐμπορικὰ ἰσχύν νόμου ἔχει ὁ ἐμπορικὸς τῆς Γαλλίας Κώδιξ». Μὲ τὴν ἀποδοχὴν τῶν Βασιλικῶν ἔπαυσαν αἱ συνθῆκαι αἱ ἐναντία. Ἄλλως ἤθελεν εἶπει τὸ ἄρθρον 142 «Εἰς τὰ μέρη εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἐναντιόονται εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἔθιμα». Ἀλλὰ τί ζητεῖ; Ἡ Γραμματεία θὰ τοῦ λύσῃ τὴν ἀπορίαν; Ἡθελε δικάσει. Οὐδεμία ἀπάντησις. — Εἰς παρόμοια ἐρωτήματα ἄλλων Δικαστηρίων τὸ ὕπουργεῖον ἀποστέλλει ἀντίτυπον τῆς περὶ ἐθίμων Ἑγκυκλίου τῆς 15 Δεκεμβρίου 1830 (σημ. 4) διαδηλοῦν οὕτω πρὸς αὐτὰ τὴν περὶ ἰσχύος ἐθίμων ἀντίληψίν του. Ὅθεν νομίζω ὅτι ἡ ἀπάντησις περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Νάξου ἀφορᾷ εἰς ὀλόκληρον θεσμοθεσίαν περὶ ἐθιμικοῦ γενικοῦ ἐν τῇ νήσῳ δικαίου, οἷον ἦτο καταγεγραμμένον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅπως συνέβαινε καὶ εἰς ἄλλας νήσους. Ἐφαρμογὴ τοιούτων θεσμοθεσιῶν ὡς συνολικῶν ἐθίμων, ἅτινα θὰ ἔθετον ἐκποδῶν εἰς ὀρισμένον τόπον τὸ βυζαντινὸν δίκαιον ἐν τῷ συνόλω, δὲν ἐγένετο δεκτὴ, ὅπως ἤδη καὶ πρὸ τοῦ Καποδίστρια, ἀπομένει λοιπὸν ἡ ἰσχύς μεμονωμένων ἐθίμων. Ἴδε περὶ τοῦ προκαποδιστριακοῦ δικαίου Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου 1941 σελ. 111 ἐπ., καὶ κριτικὴν μου, Ἀρχεῖον ἰδιωτ. δικαίου 9 (1942) σελ. 371.

4. (σελ. 480). Ἐκ τῆς μακρᾶς Ἑγκυκλίου, ὑπογραφομένης ὑπὸ τοῦ Βιάρου Α. Καποδίστρια, προσωρινοῦ ὕπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, δημοσιεύω τὸ δεύτερον μόνον μέρος, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Μάνη ἐκδίκησιν ἐπὶ φόνου, (πρβλ. σημ. 5), ἔχον ὡς ἐξῆς: «... Γνωρίζει ἡ Γραμματεία ὅτι εἰς τὴν Σπάρτην τὸ ἔγκλημα τοῦ φόνου δὲν ἐθεωρεῖτο κατὰ τὸ παρελθόν, εἰμὴ κατὰ τὴν ζημίαν, τὴν ὁποῖαν ἐπροξένει εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ φονευθέντος· καὶ διὰ ταῦτα ἦτο συνήθεια νὰ συνδιαλλάττανται τὰ μέρη, διὰ χρημάτων καὶ ἐνίοτε νὰ συμφωνῆται φόνος ἀντὶ φόνου. — Δὲν

νομίζει ότι οὐδείς εἰς τὸ ἐξῆς θέλει αἰτιολογήσει ἀμάρτημα τοιοῦτον, ἐπιστηριζόμενον εἰς συμφωνίας τοιαύτας. Ἡ σύνεσις τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἡ βεβαία διάθεσις των εἰς τὸ νὰ συμμορφωθῶσι μὲ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπιλοίπου ἔθνους των, βεβαιώνει τὴν Γραμματεῖαν ὅτι οὐδέποτε θέλουν Σᾶς ἐνοχλήσει εἰς τὰ τοιαῦτα· καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν Ποινικῶν νόμων καὶ ἡ ἀποζημιώσις τῆς προξενηθείσης ζημίας, κατὰ τοῦτο, ἐὰν λάβετε ἀνάγκην νὰ δικάσετε περὶ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως, ἔνεκα φόνου, ἢ ἀπόφασίς Σας, ἔχουσα βάσιν τὰ συμφωνηθέντα, θέλει εἶναι δικαία».

5. (σελ. 480). Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ὁ Ὑπουργὸς ὑπ' ὄψιν ἔχει τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐκδικήσεως (composition, Wehrgeld), ὅπως ἐμφανίζεται αὕτη ἐξελισσομένη σχεδὸν ὁμοιομόρφως εἰς ὅλα τὰ δίκαια· ἴδε ἀνάπτυξιν καὶ βιβλιογραφίαν GIRARD Manuel de droit Romain⁷ σελ. 411, ESMÉIN Histoire du droit français¹¹ σελ. 50, 99. Οὐχ ἦττον ὁ εἰδικώτερον μὲ τὸ ἔθιμον τῆς Μάνης ἀσχοληθεὶς BAS. VLAVIANOS Zur Lehre von der Blutrache, Jena 1924 σελ. 74 σημ. 4 βεβαιοῖ ὅτι εἰς τὴν Μάνην οὐδέποτε ἐνεφανίσθη περίπτωσις ὑπόσχεσεως ἢ πληρώμης χρηματικοῦ ποσοῦ πρὸς ἐξιλέωσιν φόνου, ἐπιτευκτὴν μόνον ἢ διὰ φόνου ἢ διὰ συγγνώμης (ψυχικό). Ἀντιθέτως, ἐξ ὄσων ἐκθέτει ὁ MAURER Das griechische Volk (μετάφρ. Καραστάθη - Πράτσια) I § 59, § 61 σημ. 46, § 219. III σελ. 9 στ. 251 προκύπτει ὅτι ὄχι μόνον ἐπὶ φόνου ἀπαντᾷ ὑπόσχεσις χρηματικοῦ ποσοῦ, ἤτις αἴρει τὸ δικαίωμα πρὸς ἀνταπόδοσιν φόνου μόνον (τοῦτο δὲν φαίνεται ἐκ τῆς Ἐγκυκλίου) ἐὰν ἐκπληρωθῇ ἐμπροθέσμως, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ ὀφειλῆς πάσης παροχῆς: Ἐὰν λ. χ. ὀφειλέτης ἐκ δανείου δὲν ἀποδίδῃ τὸ δάνεισμα, ὁ δανειστής δικαιοῦται, βάσει συμφωνίας, νὰ προβῇ εἰς φόνον μέλους τῆς οἰκογενείας τοῦ ὀφειλέτου. Διὰ τοιαύτας περιπτώσεις λέγεται ὅτι ὁ μὲν ὀφειλέτης «χρεωστῆί φονικόν», ὑποχρεοῦται δηλαδὴ νὰ ἀνεχθῇ φόνον, ὁ δὲ δανειστής δικαιοῦται νὰ προβῇ εἰς φόνον, πρβλ. καὶ ἀποχαιρετισμὸν Νικήτα στ. 251 «κι' ἄλλου φονικόν χρωστᾷ, κι' ἄλλου χρεωστοῦνε».

6. (σελ. 483). Ε. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ Πρόσφυγες κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, Νέα Ἐστία 1 Ὀκτωβρίου 1948, σελ. 1240.

7 (σελ. 486). Περὶ τῆς ὑποθέσεως Μαντῶς Μαυρογένη κατὰ Δημητρίου Ὑψηλάντη ἴδε ἀνακοίνωσίν μου εἰς Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 11 (1936) σελ. 292 ἐπ. καὶ Ἀρχεῖον ἰδιώτ. δικαίου 3 (1936) σελ. 266 ἐπ.

8. (σελ. 487). Ἴδε ΣΠ. ΘΕΟΤΟΚΗ ἀνακοίνωσιν εἰς Πρακτικά Ἀκαδημίας 3 (1928) σελ. 13.